

Om man med Jerome Bruner siger, „at fortællingen konjunktiverer virkeligheden“, eller man som Culler i *On Deconstruction* taler om, at det forhold, at en begivenheds betydning afhænger af, hvorledes den senere bliver fortolket, indebærer, at man kan se den narrative kausalitet som retorisk (1982, p. 85-89), er hovedsagelig et spørgsmål om valg af terminologi. Det afgørende er, at fortællingen med sin åbenhed giver os mulighed for at få sammenhæng i vores levede erfaringer, for at forstå livet i en kommunikativ proces og for at revidere vores forståelse undervejs.

De livshistoriske fortællinger kan være fulde af modifikationer, som eksplicit angiver, at fortællerens oplevelse var subjektiv, at hans opfattelser var en hypotetisk tolkning. Eventuelt med tidsmæssige relativiseringer, f.eks. „dengang troede jeg, men nu“. Fortællingerne kan også være krydret med ordsprog og talemåder, som godtgør, at sådan er verden nu engang skruet sammen. Disse talemåder har ofte en besværgende karakter, idet de skal overbevise fortælleren om, at det „faktisk“ forholder sig sådan. „Et positivt sind, giver et positivt liv.“

Danskere er et blufærdigt folkefærd – mentalt. Vi omgås skræmt „de store ord“. Vi vil hellere bagatellisere ydmygt, og vores diskurser er sjældent passionerede. Den beskedne, ordentlige, men gerne humoristisk krydrede diskurs er generelt acceptabel i vores kultur. Denne type selvfremsættelse er følgelig hyppigere hos os end både storskrydende fortællinger og tårepersende jammerklager.

Livshistorierne fremstår således på en gang som en særlig kulturelt kontekstbestemt genre og som partikulære udsagn, der peger på sig selv som situativ tilværelsestolkning. Men heri ligger som sagt deres styrke. De indbyder til diskussion og dialog om forståelsen af den tilværelse, vi deler med hinanden. De gør det muligt for os at indleve os i hinandens indre landskaber og forholde os til de værdier, der udtrykkes gennem de enkelte fortællinger. Og de peger på de fortællede måder, vi igennem vores opvækst er blevet opfostret med, og hvorigennem vi har lært at dele vores oplevelser og følelser med hinanden og bevare dem symbolsk efter at tilblivelsesøjeblikkets møde for længst er forsvundet.

2. kapitel

TILEGNELSE AF NARRATIV KOMPETENCE

Hvornår og hvordan lærer børn at forstå og fortælle en historie? Der er forskellige bud i den narrative forskning, men der er udbredt enighed om, at de narrative kompetencer begynder tidligt og udvikles gradvist.

Susan Kempler antager, at evnen til at beherske fortællingen udvikles fra treårsalderen til barnet er ca. 10, hvor det er i stand til at fortælle en velformet historie (1984). Der er mange ting, der skal på plads, før man kan tale om en „velformet“ fortælling. Jeg husker min egen søns første genfortællinger af film, han havde set, referater, som det for tilhørerne kunne være ret så vanskeligt at finde hoved og hale i, da referencerne til personer og objekter – „ham dér“ og „den dér“ – ikke altid tog højde for, at tilhøreren ikke kunne visualisere det rum, handlingen foregik i.

Selvom fortællingen ikke beherskes til fuldkommenhed hos ganske små børn, er der imidlertid ingen tvivl om, at de tidligt bruger fortællinger i meget vid udstrækning.

Jerome Bruner mener, der er en førsproglig „parathed for mening“ (1990, p. 72). Det førsproglige barn lærer at rette opmærksomheden mod noget, en anden henviser til, det lærer at skiftes til at gøre ting osv. Fortællingens væsentligste træk, som ifølge Bruner er handling rettet mod mål, fornemmelse for rækkefølge, for hvad der er sædvanligt og usædvanligt og fortællerens perspektiv, begynder børn at lære i praksis, før de bemestrer sproget. Han hævder derfor, at en narrativ struktur kan findes i det sociale samspil, før det gives sprogligt udtryk. Hvad der er normalt og unormalt, hvad man kan, og hvad man ikke kan i en given kultur, og hvad der fører til hvilke resultater, lærer børn ifølge Bruner gennem samspillet med andre, i konfrontationer og konflikter og reaktionerne på dem. Med sprogtilegnelsen bliver børnene så i stand til at skabe mening i begivenhe-

derne i deres tilværelse igennem et symbolsk tegnsystem, men også i stand til at fortælle om, hvad de har gjort, hvad der er sket og hvad de ønsker, på den rigtige måde i forhold til kulturens kanoniske mønstre.

„To recapitulate, then a grasp of quotidian ‘family drama’ comes first in the form of *praxis*. The child, as we already know, soon masters the linguistic forms for referring to actions and their consequences as they occur. She learns soon after that what you do is drastically affected by how you recount what you are doing, will do, or have done. Narrating becomes not only an expository act but a rhetorical one. To narrate in a way that puts your case convincingly requires not only language but a mastery of the canonical forms, for one must make one’s actions seem an extension of the canonical, transformed by mitigating circumstances.” (1990, p. 87).

„For at rekapitulere begribes hverdagens ‘familiedrama’ først igennem *praksis*. Som vi allerede ved, lærer barnet hurtigt at beherske de sproglige former, der refererer til handlinger og til handlingernes konsekvenser. Det lærer også tidligt, at hvad man laver, i høj grad påvirkes af, hvordan man fortæller om, hvad man laver, gerne vil lave eller har lavet. Det at fortælle bliver ikke bare en beskrivende talehandling, men en retorisk. Det at fortælle på en måde, som stiller én i et godt lys, forudsætter ikke kun sprogbeherskelse, men også en beherskelse af de kanoniske former, for man skal kunne få det til at se ud, som om ens handlinger falder ind under det kanoniske, så de transformeres af formildende omstændigheder.” (Min oversættelse).

Børn bliver meget tidligt præsenteret for fortællinger. Omsorgspersoner forklarer ofte spontant handlinger og følelser narrativt for det førsproglige barn. Barnet, som jo ikke selv kan fortælle, hvorfor det græder, og hvad der er i vejen, bliver mødt med en fortolkning af et begivenhedsforløb, som ofte artikuleres. „Nå, er du ked af det, lille ven, er det fordi du har ondt i maven. Nu gør vi sådan og sådan, og så skal du se, så bliver det nok godt igen.”

Meget tidligt indbydes børn til at deltage i lege, som angiver sammen-

hænge og forløb. Borte-tit f.eks. og animation af legetøj og andre genstande.

Jeg vil forsøge den påstand, at fortællingens genese er kropslig og hænger sammen med bevægelse i rum. Det lille barn, som kravler hen over gulvet for at få fat i en eftertragtet genstand eller nå hen til en person, lærer noget om vejen, ad hvilken man når en destination, og denne rejse mod et mål er efter min opfattelse fortællingens urform.

Jeg bygger denne antagelse på kognitionspsykologernes begreber om skematisk organiseret viden, hvor dele relateres til en helhed enten rumligt eller temporalt.

„Schematically organized knowledge can be related either spatially, as when one collects and comes to know the aspects as parts of a spatial whole (a room, for instance), or temporally, as when one links together various events to make a story or a narrative.” (Polkinghorne, 1991, 138).

„Skematisk organiseret viden kan enten relateres rumligt, som når man kan opfatte enkelte aspekter som dele af en rumlig helhed (f.eks. et værelse), eller temporalt, som når man knytter forskellige begivenheder sammen for at lave en historie eller en fortælling.” (Min oversættelse).

I *Women, Fire, and Dangerous Things* beskriver Lakoff en række kropslige, kinæstetiske erfaringskemaer. Et af dem kalder han „The source-path-goal scheme”. Når vi bevæger os, er der et udgangspunkt (source), en række tilgrænsende punkter mellem begyndelse og slutpunkt og en retning. Jo længere vi er kommet på vej mod destinationen, jo længere tid er der forløbet siden udgangspunktet.

„Complex events in general are also understood in terms of a source-path-goal scheme; complex events have initial states (source), a sequence of intermediate stages (path), and final state (destination).” (1987, p. 275).

„Komplekse begivenheder kan sædvanligvis også forstås ved hjælp af et udgangspunkt-vej-mål skema; komplekse begiven-

heder har en begyndelse (et udgangspunkt), en række stadier ind imellem (vejen) og en afslutning (destination).“ (Min oversættelse).

Lakoff mener, at vi bruger disse kropslige erfaringer metaforisk. Vi overfører kropslige erfaringer til abstrakte områder gennem metaforer, hvormed vi forstår disse erfaringer. Han nævner bl.a. metaforen „purposes are destinations“ (formål er destinationer). Vi forstår vores intentionelle mål metaforisk som et bestemmelsessted, vi bevæger os imod ud fra kropslige erfaringer (fra kravlestadiet), at opfyldelsen af vores ønsker befinder sig et givet sted.

„In this particular case, there is an identity between the domain of purpose and the physical domain. In the domain of purpose, there is an initial state, where the purpose is not satisfied, a sequence of actions necessary to achieve the final state, and a final state where the purpose is satisfied. Thus there is a correlation in our experience, between a structure in the purpose domain and a structure in the domain of movement: (...) It is, of course, an extremely important special case, since it is used over and over, every day, and it is absolutely vital to our everyday functioning in the physical environment.“ (ibid. p. 277).

„I dette tilfælde er der identitet mellem formålets felt og det fysiske felt. Når det handler om formål, er der et udgangspunkt, hvor målet er uopfyldt, et handlingsforløb, som er nødvendigt for at komme til slutpunktet, hvor formålet opfyldes. Der er således en korrelation i vores erfaringer imellem strukturen i formålsfeltet og i bevægelsesfeltet: (...) Det er naturligvis et utroligt vigtigt eksemplarisk tilfælde, da det er noget, vi bruger igen og igen hver eneste dag, og da det er absolut afgørende for vores evne til at fungere i det fysiske miljø.“ (Min oversættelse).

Udgangspunktet er det stadium, hvor ønsket er uopfyldt, og der endnu ikke er igangsat handling for ønskets opfyldelse. Den række af handlinger, som

tillader opfyldelsen, er bevægelsen mod slutpunktet. Vi identificerer formål med mål. Målet findes et sted, og opfyldelse fordrer bevægelse (handling). Utallige gange gentager vi livet igennem dette mønster uden at reflektere over det. Vi bevæger os for at få fat i kaffekoppen, rækker ud efter blyanten, går over til telefonen, der ringer. Kun hvis noget går galt, eller noget uventet lykkes, dvs. i den usædvanlige situation, begynder vi at tænke tilbage. Hvorfor gik det galt, hvad gjorde vi forkert, siden vi ikke bemestrede denne bevægelse mod et mål? Og hvorfor lykkedes det pludselig? Disse erfaringer har småbørn gjort mange gange. De utilsigtede resultater af en bevægelse i rum er givetvis mindst lige så afgørende for, at vi integrerer forløbsmodellen.

Lakoffs beskrivelse af denne type erfaring, som vi genkender fra massevis af daglige situationer, forekommer mig at være et godt bud på fortællingens genese. Det kropslige udgangspunkt gør det let at forstå, hvorfor fortællingen findes i alle kulturer.

Nu har jeg hævdet, at fortællingen primært handler om temporalitet, om vores oplevelse af forløb, men alene udtrykket „forløb“ viser metaforisk tilbage til bevægelsen i rum. Bevægelse i rum er samtidig bevægelse i tid. Og et tidsrum er en afstand mellem to punkter svarende til en afstand i rummet. Ganske vist er det førsproglige barn sandsynligvis ikke i stand til at forholde sig til tid på samme måde som det større barn, der i højere grad har lært at overskride her-og-nu perspektivet med de frustrationer og muligheder det indebærer (jf. Horsdal, 1982), men børn får ustandselig koblet tidsdimensionen til behovstilfredsstillelsen af deres omsorgspersoner, når de siger: „Lige om et øjeblik!“ „om lidt“ eller „når du bliver stor!“ De rumlige erfaringer og tilegnelsen af narrativt organiserede erfaringer bidrager til barnets oplevelse af tid. Forståelsen af tidens gang er en umådelig vigtig erfaring i børns liv.

Nu handler ikke alle fortællinger om bevægelsen fra et udgangspunkt med en mangelsituation til en happy (eller unhappy) end efter kortere eller længere forløb. Men mange gør (ifølge Greimas, 1966, er det fortællingens grundstruktur). De utilsigtede resultater, den uventede vending eller med Bruners begreb „violation of canon“ er ofte det, som udløser behovet for retrospektiv forståelse gennem fortællingen. Kenneth Gergen (1986) nævner tre typer fortællinger: den progressive, hvor protagonisten kommer målet nærmere, den regressive fortælling, hvor protagonisten fjerner sig

fra målet, og den stabile, hvor han ikke kommer målet nærmere. (Polkinghorne, 1988, p. 15).

Det er min antagelse, at den oprindeligt kropslige – og hele tiden gentagne – erfaring om bevægelse mod en destination overføres metaforisk gennem sproget til fortællingen, som i sin variationsbredde giver mening til et forløb gennem konfiguration af temporalt adskilte episoder. Men inden vi når så langt, skal barnet lære at gøre brug af symboler.

Hvis forståelse af sammenhæng ikke er medfødt, er der i den tidligste livs-alder ingen sammenhæng mellem før og efter, men en række opsplittede nu'er, opsplittede oplevelser af frustration eller tilfredsstillelse. Barnet vil ikke være i stand til mentalt at fastholde det ikke nærværende, f.eks. det indre billede af moderen, over længere tid.

Ifølge Winnicott (1990) indøves tillid til fremtiden gennem lang tids gentagelse af oplevelser af tilfredsstillende sammenhæng med plejepersonen (ofte moderen), oplevelser, der modvirker fragmentering og desintegration. „Den tilstrækkelig gode mor“ bekræfter i begyndelsen barnets magiske kontrol over hende ved at være der, når barnet har brug for hende. Nærværet er ikke kun fysisk. Moderens ansigt spejler barnet. Når det ser i det, ser det sig selv. Forhåbentlig. Det er en uhyggelig tanke at se ingenting i et spejl. Det indre billede holder en tid, så blegner det, og går der for lang tid, bliver det væk. Så er kontinuiteten brudt, barnet er gået op i limningen, i spåner, og må begynde forfra. Ophobningen af gode billeder samler efterhånden det fragmenterede og skrøbelige til en tillidsfuld enhed, et gryende jeg med tro på muligheden af at være. Det indre billede af nærværet kan efter forgodtbefindende tages frem eller forkastes i tillid til, at det ikke forsvinder for stedse. En „tilstrækkelig god mors“ gradvise desillusionering gør barnet trygt nok til, at det kan ødelægge billedet af hende, glemme hende, blive vred på hende, fordi det finder hende og samhørigheden igen.

I desillusionsfasen begynder det at dæmre. Omsorgspersonen er der ikke altid, når barnet har brug for det, og hun vil ikke altid det samme, som barnet vil. Verden er ikke under magisk kontrol. Det er let at gå op i limningen. Gudskelov er der dette mellemområde, hvor man kan lege med almagten, det potentielle rum, som Winnicott kalder det.

Winnicotts „overgangsobjekt“, suttekluden, eller hvad barnet nu kan finde på at bruge, symboliserer nærværet med omsorgspersonen. Det er

ikke blot subjektivt eller blot objektivt, men netop *både og*. Forudsætnin-gen af dets eksistens og funktion er, at vi undlader at løse paradokset i, om det er noget, barnet har *fundet*, eller noget barnet har *fundet på* (p. 22). Det er der og fungerer, fordi barnet fandt på det og fandt det på samme tid.

Overgangsobjektet etableres i et mellemområde, hvor almagten stadigvæk spiller med, et overgangsområde mellem magisk og symbolsk tænkning. Winnicott taler om *det potentielle rum* mellem mor og barn, hvor der gives plads til differentiering og udvikling af symbolbrug. Det intrapsy-kiske kan gøres til noget ydre, blive virkeligt og virksomt gennem artikulation. Det indre billede af mor, der udtrykkes hørbart med råbet efter mor, kan få mor til faktisk at komme til stede. Tilegnelsen af en fælles kode for udtryk har en virkning, som næsten kan føles magisk. Magisk på samme måde som suttekluden med sine duftspor af mor kan trøste, fordi den hjælper til at fastholde billedet af den tryghed, den faktiske mor har leveret. Suttekluden som overgangsobjekt er fysisk i verden. Den er et selvskabt symbol, og herfra kommer barnet i sin udvikling videre til de kulturelt kodede, fælles, kommunikerbare symboler, hvor ordet „mor“ er et af de første. Hallucinationen forbliver privat, men gennem brug af symboler kan vores forestillinger møde os udefra som sansede, og så kan vi dele den indre verden med andre i lege, i fortællinger og i andre kulturelle aktiviteter, som finder sted i tid og rum. Vi kender små børns glæde ved benævnelser, adgangen til de fælles koder, og vi kender glæden ved at dele vores oplevelser fra os selv livet igennem. Barnet lærer, at symbolerne virker, når de er fælles og kodede. Da individualiseringen, „jeg“ og „du“ etableres i denne proces, er „jeg“ derfor uløseligt sammenknyttet med „du“ gennem symboliseringens fælles koder, tilegnet i et potentielt rum. Med symbolbrugen bliver det potentielle rum til et kulturelt rum for kommunikation.

Hver gang kommunikationen ikke slår til, opstår der et differentieringsproblem, hvad enten det skyldes et fremmed miljø med andre, ukendte koder, eller en afvisning af det symboliserede som ikke jeg-acceptabelt.

Vi ved godt, hvad det vil sige at være i trygge omgivelser, i det velkendte, forudsigelige. Vi kender genkendelsens glæde og gensynets glæde, glæden ved at genfinde det tabte og mistede samvær. Vi kender glæden ved at blive forstået.

Det er ikke så underligt, at små børn elsker gentagelser. Borte-tit kan leges i det uendelige, ting smides ned og samles op igen, historier med gentagelsesmønstre er herlige, og de samme historier kan fortælles igen og

igen. Gentagelser er tillidsskabende, beroligende, fordi de befordrer følelsen af sammenhæng. Også ritualer og traditioner har deres betydning og funktion ved at befordre både samhørighed og sammenhæng.

10-12-årige omsorgssvigtede børn, der er kommet på institution, kan bruge op til to uger til at etablere en tillid til, at der kommer et måltid mere, at det, som nu står foran dem, ikke er det eneste og sidste i deres liv, men at der nogle timer senere igen vil være rigeligt med mad. Tillid og tryghed i vores livsverden er forudsætning for lysten og modet til forandring, til udfordrende brud med det velkendte.

Den symbolske leg indtræder på scenen med etableringen af „jeg“ og „du“. Selvom vi måske fra tid til anden begræder en forestillet oprindelig enhed, et afstandsløst nærvær, er det ingen ringe „kompensation“, vi får tilbudt. Ganske vist kan vi undertiden føle ensomheden krybe ind i os. Men det er først med et adskilt selv, at den anden får eksistens, og det er først i kraft af den adskilte anden, at det giver mening at tale om et selv. Det giver ingen mening at tale om et præsymbolsk selv, eller om et essentielt selv hinsides det symbolske. Jeg får først mit navn, min individuelle benævnelse, „identitet“, ved at blive kaldt af en anden.

Med det symbolske får vi adgang til et kulturelt rum, som overskrider både det subjektive og det objektive, noget vi i en vis forstand både „finder og finder på“. Kommunikation er et fællesrum. Kommunikationen i leg og fortællinger muliggør et fællesskab med den anden, fælles oplevelser, fælles konstruktion af og deltagelse i den indre og ydre virkelighed. Det symboliserede kan gentages, genopleves, genfortælles og materialiseres som substans for senere gentagelser i et kulturelt tegnsystem, så vi også kan finde samhørighed med os selv over tid.

Jeg nævnte ovenfor børns glæde ved benævnelser, fornøjelsen ved at til egne sig de kommunikative koder. „Hvad er det?“ afløses snart af „hvorfor det?“, hvor kulturens forklaringsmodeller afprøves. En gang imellem får jeg besøg af en to-treårig dreng og hans femårige storesøster. Storesøsteren fører an i underholdningen ved at fortælle, f.eks. om den hund, de havde i det gule sommerhus. Lige så snart hendes fortælling er færdig, og jeg har kommenteret den, tager lillebroderen fat: „Marianne, ved du hvad,“ og så fortæller han mig glædestrålende præcis den samme historie, som hans storesøster lige har fortalt mig. Han øver sig på de narrative koder, og det

væsentlige og herlige for ham er, at han behersker dem, at også han kan fortælle mig historier. Det er endnu fuldkommen underordnet, om de er nye.

Kommunikativt samvær i et kulturelt rum skaber fælles oplevelser. I legen og i den digteriske fortælling skabes en fælles verden, i narrative tolkninger af erfaringer bruger vi hinanden til at afgrænse det fantasmatisk, hjælpe med selektion og hierarkisering, finde alternative synsvinkler og finde intersubjektiv mening, så vi bedre kan orientere os mod fremtiden.

Efterhånden som vi vokser op, opsamler vi et reservoir af erfaringer, fra de første kinæstetiske til symboliserede erfaringer, både fra os selv og efterhånden også fra andre, overvejende narrativt tilegnet. Men både mængden, formen og indholdet i de narrative erfaringer varierer i de forskellige kulturelle sammenhænge, vi vokser op i. Tilegnelse af narrative kompetencer afhænger også af, hvilke kulturelle fortællinger vi kommer i kontakt med. Vi får ikke alle samme muligheder for at benytte symboler af forskellig slags. Ikke alle fortællinger er lige „rummelige“. Det har betydning for vores forståelse af os selv, for vores selvopfattelse og tilværelsestolkning.